

ЕКОЛОГО-ФАУНІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОРНІТОФАУНИ УРБОЛАНДШАФТІВ НА ПРИКЛАДІ ПАРКУ ІМЕНІ ГОРЬКОГО, М. ХАРКІВ

Чаплигіна А.Б.

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди*

Дослідження орнітофауни Центрального парку ім. Горького в м. Харкові проводились з 1994 по 2010 роки. Орнітофауна парку нараховує 78 види, що належать до 9 рядів. Абсолютними домінантами є гніздові птахи — 70 видів (89,7 %), 3 види (3,8 %) зареєстровані у період осінніх чи весняних міграцій, 5 видів (6,5 %) прилітають на зимівлю, доповнюючи зимову орнітофауну, яка в цей період таким чином складає 23 види. Всі види птахів класифіковані за екологічними групами, ландшафтно-генетичними фауністичними комплексами, характером перебування, типом гніздування.

Ключові слова: орнітофауна, ландшафтно-генетичний фауністичний комплекс, екологічна група.

Ecological & Faunistic Analysis of Avifauna of Urbolandsapes on Example of Gorky Park, Kharkov. Chaplygina A.B. — Study of the avifauna of Central Gorki Park in Kharkov was carried out in 1994 — 2009. Avifauna of the park consists of 78 species belonging to 9 orders. Nesting birds are the absolute dominants — 70 species (89,7%), 3 species (3,8%) are registered during autumn and spring migrations, 5 species (6,5%) arrive for the winter, adding to the winter bird fauna, which in this period comes to 23 species. All bird species are classified by environmental groups, landscape-genetic faunistic complexes, the nature of stay and type of nesting.

Key words: avifauna, landscape-genetic faunistic complex, environmental group.

ВСТУП

Різноманітність видового складу та висока щільність населення комахоїдних птахів сприяють збереженню зелених насаджень [6; 21].

Вивчення орнітофауни парків різних міст України та країн зарубіжжя завжди були актуальними. Структуру й особливості формування урбанізованих орнітокомплексів досліджували в Чернігівській та Черкаській областях [8; 10] у містах Чернівці [17], Львів [2; 3; 16], Мелітополь [18], Дніпропетровськ [4], Кривий Ріг, Павлодар [12], Донецьк [21], Харків [7; 9; 11; 19], Тирасполь [14].

Історія створення Центрального парку культури та відпочинку імені Горького (ЦПКіВ ім. Горького) відноситься до 1893 року, коли на відкритій місцевості, порізаний ярками, були посаджені дерева. При плануванні парку вміло суміщалися різні прийоми композиції. Сучасний парк є територією лісопарку міста – найбільшої лісопаркової зони України. Його площа складає 130 га, для нього характерні свіжі субори з великою кількістю екзотичних порід [5]. Сьогодні цей парк безперечно є своєрідним природним рефугіумом великого міста Харкова, де знаходять притулок як мігруючі, так і гніздові птахи.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження проводилися у 1994–2010 році в центральному парку міста (ЦПКіВ ім. Горького). Метою досліджень було встановлення видового складу, динаміки орнітофауни парку, виявлення екологічних особливостей фонових видів птахів та шляхів адаптації до урбанізованого середовища.

Дослідження проводилися шляхом маршрутних обліків та на пробних площах. Межі останніх визначалися, як правило, межами древних формацій. Для опису населення орнітокомплексу використовували шкалу, запропоновану В.П. Беліком [1] зі змінами за І.В.Скільським [17]. Домінантні види: більше 10 зустрічей за денну екскурсію (ССС – масові (багаточисельні)); субдомінантні види: 1–9 зустрічей за денну екскурсію (СС – багаточисельний); другорядні види: регулярно зустрічається (С – звичайний); малочисельні види: Р – регулярний, але зустрічається рідко; рідкісні види: РР – 6–10 зустрічей за роки досліджень; дуже рідкісні види: РРР – 1–5 зустрічей за роки досліджень. Фоновими вважали всі звичайні, багаточисельні та масові види.

Для моніторингу чисельності птахів у 1995 році було закладено постійні маршрути і 10 пробних ділянок, де до десяти разів проводилися обліки у різні періоди року. Усі знайдені гнізда картографували, перевіряли протягом репродуктивного періоду, встановлювали успішність розмноження птахів.

Типи фауни птахів наведені за Б.К. Штегманом [20], належність до екологічних груп, а також ландшафтно-генетичним фауністичним комплексам подані на основі роботи В.П. Беліка [1].

За допомогу в зборі матеріалу та цінні зауваження автор висловлює подяку ст. викл. кафедри зоології ХНПУ імені Г.С. Сковороди Надточій Г.С., студентам, що працювали разом із автором у різні роки.

Ландшафтно-біотопічна характеристика досліджуваної території.

Центральний парк імені Горького представлений свіжим складним субором. Територія дерево-чагарникового деревостану оточена з півдня вул. Сумською з півночі межує з Саржиним яром.

Особливістю парку є композиційне розміщення окремих асоціацій — рослинних угруповань гіркокаштану звичайного (*Aesculus hippocastanum* L.), липи (*Tilia cordata* Mill.), клену гостролистого (*Acer platanoides* L.), сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.), берези бородавчастої (*Betula pendula* Roth) та ін.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

У межах Центрального парку ім. Горького нами виявлено 78 видів птахів, що належать до 9 рядів (табл. 1). Абсолютними домінантами є гніздові птахи — 70 видів (89,7 %), 3 види (3,8 %) зареєстровані у період осінніх чи весняних міграцій, 5 видів (6,5 %) прилітають на зимівлю, доповнюючи зимову орнітофауну, яка в цей період таким чином складає 23 види (29,5 %).

Таблиця 1

Еколого-фауністичний аналіз орнітофауни парку ім. Горького (м. Харків)

№№	Назва виду	Характер перебування	Відносна чисельність	Типи фауни	Екологічна група	Типи гніздування
1	2	3	4	5	6	7
1.	Accipiter gentilis L.	Гн., Ос.	PPP	Дн.	Д	К
2.	Accipiter nisus L.	Гн. Ос.	PP	Дн.	Д	К
3.	Buteo buteo L.	Гн*	PPP	Дл.	Д	К
4.	Falco tinnunculus L.	Гн.	PPP	Тр.	С	К
5.	Columba palumbus L.	Гн.	PP	Лс.	Д	К
6.	Columba livia L.	Гн. Ос.	С	Пг.	С	АС
7.	Streptopelia decaocto Frivald.	Гн., Ос.	С	Тр.	Д	К
8.	Streptopelia turtur L.	Гн*.	PPP	Лс.	Д	К
9.	Cuculus canorus L.	Гн.	СС	Тр.	Л/Д	Ч
10.	Asio otus L.	Гн., Ос.	Р	Дл.	Д	К
11.	Athene noctua Scop.	Гн.*	PPP	Пг.	Д	АС
12.	Apus apus L.	Гн.	С	Пг.	С	АС
13.	Alcedo atis L.	Гн.	С	Тр.	Л	Норн.

Продовження табл. 1

14.	<i>Merops apiaster</i> L.	Пр.		Пг.	С	Норн.
15.	<i>Upupa epops</i> L.	Гн.	Р	Тр.	Д	Дупл.
16.	<i>Jynx torquilla</i> L.	Гн.	СС	Дн.	Д	Дупл.
17.	<i>Picus canus</i> Gm.	Гн.,Ос.	С	Дн.	Д	Дупл.
18.	<i>Dendrocopos major</i> L.	Гн.,Ос.	СС	Дн.	Д	Дупл.
19.	<i>Dendrocopos syriacus</i> L.	Гн.,Ос.	С	Ср.	Д	Дупл.
20.	<i>Dendrocopos medius</i> L.	Гн.,Ос.	С	Нм.	Д	Дупл.
21.	<i>Dendrocopos minor</i> L.	Гн.,Ос.	ССС	Дн.	Д	Дупл.
22.	<i>Hirundo rustica</i> L.	Гн.,	С	Пг.	Д	АС
23.	<i>Delichon urbica</i> L.	Гн.	С	Пг.	С	АС
24.	<i>Galerida cristata</i> L.	Гн., Ос.	СС	Пс.	К	Н
25.	<i>Alauda arvensis</i> L.	Гн.	С	Пс.	К	Н
26.	<i>Antus trivialis</i> L.	Гн.	РР	Лс.	К	Н
27.	<i>Motacilla alba</i> L.	Гн.	С	Бр.	Л	АС
28.	<i>Lanius collurio</i> L.	Гн	РР	Лс.	Д	Ч
29.	<i>Oriolus oriolus</i> L.	Гн.	СС	Нм.	Д	К
30.	<i>Sturnus vulgaris</i> L.	Гн.	ССС	Пг.	Д	Дупл.
31.	<i>Garrulus glandarius</i> L.	Гн.,Ос.	СС	Дн.	Д	К
32.	<i>Pica pica</i> L.	Гн.,Ос.	ССС	Дл.	Д	К
33.	<i>Corvus monedula</i> L.	Гн.,Ос.	С	Пг.	Д	АС
34.	<i>Corvus frugilegus</i> L.	Гн, Ос.,К.	С	Дл.	Д	К
35.	<i>Corvus cornix</i> L.	Гн, Ос.	ССС	Лс.	Д	К
36.	<i>Corvus corax</i> L.	Гн., Ос.	Р	Бр.	Д	К
37.	<i>Bombycilla garrullus</i> L.	З		Гт.	Д	К
38.	<i>Acrocephalus palustris</i> Bechst.	Гн.	Р	Лм.	Л	Пр-ч
39.	<i>Hippolais icterina</i> Vieill.	Гн.	Р	Нм.	Д	Пр-ч
40.	<i>Sylvia nisoria</i> Bechst.	Гн.	Р	Ср.	Д	Ч
41.	<i>Sylvia atricapilla</i> L.	Гн.	ССС	Нм.	Д	Ч
42.	<i>Sylvia borin</i> Bodd.	Гн.	Р	Нм.	Д	Пр-ч
43.	<i>Sylvia communis</i> Lath.	Гн.	СС	Ср.	Д	Пр-ч
44.	<i>Sylvia curruca</i> L.	Гн.	СС	Нм.	Д	Пр-ч
45.	<i>Phylloscopus trochilus</i> L.	Пр.		Нм.	Д	Н
46.	<i>Phylloscopus collybita</i> Vieill.	Гн.	ССС	Нм.	Д	Пр-ч

Закінчення табл. 1

47.	<i>Phylloscopus sibilatrix</i> Bechst.	Гн.	CCC	Нм.	Д	Н
48.	<i>Phylloscopus trochilodes</i> Sund.	Пр.		Бр.	Д	Н
49.	<i>Regulus regulus</i> L.	3		Гт.	С	К
50.	<i>Ficedula hypoleuca</i> Pall.	Гн.	PP	Нм.	Д	Дупл.
51.	<i>Ficedula albicollis</i> Temm.	Гн.	CCC	Нм.	Д	Дупл.
52.	<i>Muscicapa striata</i> Pall.	Гн.	CCC	Нм.	Д	К
53.	<i>Oenanthe oenanthe</i> L.	Гн.	Р	Пг.	С	АС
54.	<i>Phoenicurus phoenicurus</i> L.	Гн.	PPP	Нм.	С	АС
55.	<i>Phoenicurus ochruros</i> Gm	Гн.	CC	Пг.	С	АС
56.	<i>Erithacus rubecula</i> L.	Гн.	CCC	Нм.	Д	Н
57.	<i>Luscinia luscinia</i> L.	Гн.	CC	Нм.	Д	Н
58.	<i>Turdus pilaris</i> L.	Гн. 3	CCC	Бр.	Д	К
59.	<i>Turdus merula</i> L.	Гн.	CCC	Нм.	Д	К
60.	<i>Turdus philomelos</i> Brehm.	Гн.	CCC	Нм.	Д	К
61.	<i>Turdus viscivorus</i> L.	3		Нм	Д	К
62.	<i>Aegithalos caudatus</i> L.	Гн*, Ос.	Р	Дн	Д	К
63.	<i>Parus caeruleus</i> L.	Гн.,	CCC	Нм	Д	Дупл.
64.	<i>Parus major</i> L.	Гн,	CCC	Нм.	Д	Дупл.
65.	<i>Parus palustris</i> L.	Гн*	С	Дн.	Д	Дупл.
66.	<i>Sitta europaea</i> L.	Гн.	CCC	Дн.	Д	Дупл.
67.	<i>Certhia familiaris</i> L.	Гн. К	CC	Дн.	Д	Дупл.
68.	<i>Passer domesticus</i> L.	Гн., Ос.	С	Пг.	С	АС
69.	<i>Passer montanus</i> L.	Гн., Ос.	CC	Пг.	С	АС
70.	<i>Fringilla coelebs</i> L.	Гн.	CCC	Нм.	Д	К
71.	<i>Chloris chloris</i> L.	Гн.	CCC	Лс.	Д	Ч
72.	<i>Spinus spinus</i> L.	3.		Гт.	С	К
73.	<i>Carduelis carduelis</i> L.	Гн. ін-коли 3	CC	Лс.	Д	Ч
74.	<i>Acanthis cannabina</i> L.	Гн. ін-коли 3	CCC	Лс.	Д	К
75.	<i>Carpodacus erythrinus</i> Pall.	Пр.		Бр.	Д	Ч
76.	<i>Pyrrhula pyrrhula</i> L.	3	Р	Гт.	С	К
77.	<i>Coccothraustes coccothraustes</i> L.	Гн. ін-коли 3.	CCC	Дн.	Д	К
78.	<i>Emberiza citrinella</i> L.	Гн.	CC	Лс.	Д	Н

73% орнітофауни парку складають горобцеподібні, хоча за даними В.Г. Табачишина із співавторами [13] та І.І. Рахімова [15] цей показник може сягати понад 90% в урбанізованих ландшафтах.

Абсолютними домінантами серед екологічних груп є дендрофіли – 75,6 %, де 30,8% є зимуючими (25,6 % осілі та 5,1 % зимові мігранти). 3,8 % птахів належать до лімнофілів; 3,8% складають кампофіли та 16,7% – склерофіли (рис. 1, 2).

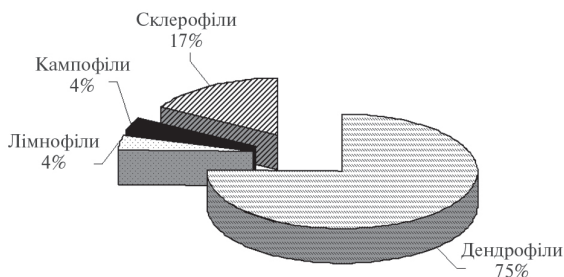

Рис. 1. Розподілення орнітофауни парку ЦПКіВ ім. Горького за екологічними групами

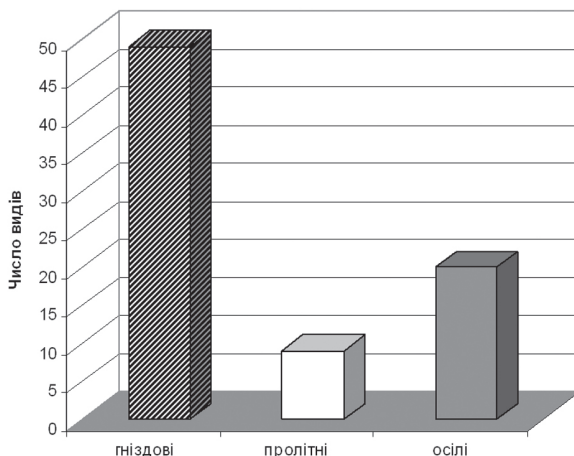

Рис. 2. Розподілення орнітофауни парку ЦПКіВ ім. Горького за характером перебування

Установлено просторове розміщення птахів за 7 типами гніздування, які дозволили максимально маскувати гнізда в умовах урбанізованого ландшафту. Більшість гнізд – 34,6% – знаходились у кронах

деревостану (К); 19,2% були побудовані в дуплах (Дупл.) природного та штучного походження; 15,4% птахів використовували споруди антропогенного характеру (АС). 11,5% птахів гніздилися на землі (Н), використовуючи для розміщення гнізд найбільш густу рослинність, при цьому птахи відрізнялися незначною дистанцією залякування. Незначне число гнізд — по 8% — були розміщені в приземно-чагарниковому (Пр-ч) та чагарниковому ярусах рослинності. У норах будують гнізда птахи, що зустрічаються у парку на прольоті (рис. 3).

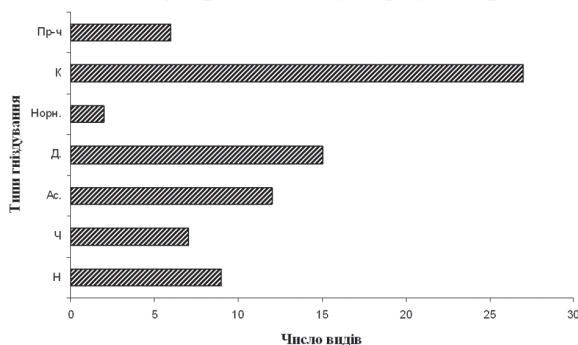

Рис. 3. Розподілення орнітофауни парку ЦПКіВ ім. Горького за типом гніздування

Позначення в таблиці, рис.: характер перебування: Гн — достовірно гніздиться; Гн* — можливо гніздиться; Ос. — осілий (особини виду можна зустріти протягом року) З — зимуючий (зустрічається масово в зимовий період); Пр. — мігруючий (весняний або зимовий мігрант).

Типи фаун: Неморальний (Нм), Пустельно-гірський (Пг), Пустельно-степовий (Пс), Бореальний (Бр), Субсередземноморський (Ср), Лісостеповий (Лс), Алювіофільний (Ал), Тропічний (Тр), Прадавній-неморальний (Дн), Прадавній лісостеповий (Дл), Лиманний(Лм), Гірсько-тайговий (Гт), Північно-тайговий (Пт).

Відносна чисельність (Белік,2000): РРР- дуже рідкісний вид (1-5 зустрічей за всі роки досліджень); РР- рідкісний вид (6-10 зустрічей); Р — малочислений вид (регулярні, але не щорічні зустрічі); С — звичайний (регулярні, але не щорічні зустрічі); СС — багаточисленний (1-10 зустрічей за денну екскурсію); ССС — багаточисленний (більше 10 зустрічей за екскурсію на маршруті).

Екологічна група: Дендрофіли (Д), Кампофіли (К), Лімнофіли (Л), Склерофіли (С)

Типи гніздування: кронові (К), чагарникові (Ч), приземно-чагарникові (Пр-ч), птахи, що будують свої гнізда в приземній рос-

линності до 0,5м, дуплогніздові (Д); наземногніздові (Н), птахи, що будують свої гнізда, безпосередньо використовуючи верхній шар ґрунту (Норн.); птахи, що будують гнізда, використовуючи антропогенні спорудження (АС)

Встановлено розподілення птахів за 11 ландшафтно-генетичними фауністичними комплексами. Найбільш широко у центральному парку представлені птахи неморального комплексу – 28,2% (22 види); по 15,0 % складають прадавньо-неморальний та пустельно-гірський комплекси, птахи лісостепового – 10,3 %, по 6% – птахи тропічного і бореального комплексів; птахи середземноморського, пустельно-степового, горно-тайгового та лиманного комплексів складали в середньому 1–5% (1-4 види) (рис. 4).

Розмаїття ландшафтно-генетичних фауністичних комплексів у гніздовий період зменшується за рахунок птахів горно-тайгового (*Bombycilla garrullus*, *Pyrrhula pyrrhula*, *Spinus spinus*, *Regulus regulus*), які зустрічаються тільки в період зимових та весняних міграцій.

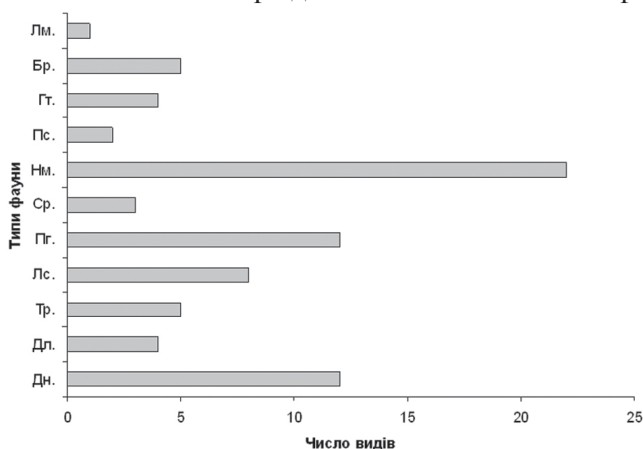

Рис. 4. Розподілення орнітофауни парку ЦПКіВ ім. Горького за ландшафтно-генетичними фауністичними комплексами за В.П.Беліком, 2000.

ВИСНОВКИ

Орнітофауна парку ЦПКіВ ім. Горького включає 78 види, що належать до 9 рядів. Абсолютними домінантами є гніздові птахи – 70 видів (89,7 %), 3 види (3,8 %) зареєстровані у період осінніх чи весняних міграцій, 5 видів (6,5 %) прилітають на зимівлю, доповнюючи зимову орнітофауну, яка в цей період таким чином складає 23 види.

Встановлено розподілення птахів за 11 ландшафтно-генетичними фауністичними комплексами. Найбільш широко у парку представлені птахи неморального комплексу – 28,2% (22 види).

Виділено 4 екологічні групи: дендрофіли, лімнофіли, кампофіли, склерофіли. Абсолютними домінантами серед екогруп є дендрофіли – 75,6 %, де 30,8% є зимуючими (25,6 % осілі та 5,1 % зимові мігранти).

Птахів класифіковано за 7 типами розміщення гнізд. 34,6% знаходились у кронах деревостану, 19,2% – дуплах, 15,4% птахів використовували споруди антропогенного характеру, деякі птахи розміщували гнізда на землі, приземно-чагарниковому та чагарниковому ярусах рослинності.

Література

1. Белик В.П. Птицы степного Придонья. Формирование фауны, ее антропогенная трансформация и вопросы охраны. – Ростов-на-Дону, 2000. – 276 с.

2. Бокотей А.А. Видовий склад і чисельність орнітофауни м. Львова. – Наук. Зап. ДПМ НАН України. – Львів, 1994. – Вип.11. – С. 5-15.

3. Бокотей А.А. Орнітофауна міста Львова: населення, розподілення, динаміка. – Автореф. Дис. ... канд. біол. наук. – Львів, 1998. – 18 с.

4. Булахов В.Л., Губкин А.А. Современное состояние орнітофауны Днепровотрощины: Праці Укр. Орнітологічного тов-ва. – Київ, 1996. – С. 3-18.

5. Гончаренко Я.В. Красивовітучі та красивоплідні деревні рослини в парках Харкова: Бюлетень Никитського ботаничного саду. – 2001. – Вип. 83. – С. 24–27.

6. Гузій А.І. Вплив структури лісостанів на просторово-типологічну організацію населення птахів західного регіону України. – Автореф. дис ... докт. с-г. наук. – Львів, 2002. – 36 с.

7. Ковалев В.А., Кривицкий И.А. Характер формирования урбанизированных популяций птиц в городах Центральной Украины / Птицы и урбанизированный ландшафт. – Каунас, 1984. – С. 70-71.

8. Кузменко Л.П. Орнітофауна антропогенних екосистем північного Лівобережжя України (на прикладі Черніговської області): Автореф. дис ... канд. біол. наук / Інститут зоології імені І.І.Шмальгаузена НАН України. – К., 2000. – 18 с.

9. Лисецкий А.С. О некоторых особенностях гнездящейся орнітофауны древесных насаждений г. Харькова. // Вестн. Харьк. ун-та, проблемы онтогенеза и биоэкологии животных. – Харьков, 1976. – № 135. – С. 125–127.

10. Містрякова Л.М. Орнітофауна приміських лісових зон, дендропарків та міських парків і скверів в умовах Правобережного лісостепу України: Автореф. дис ... канд. біол. наук / Інститут зоології імені І.І.Шмальгаузена НАН України. – К., 2001. – 18 с.

11. Надточій Г.С., Зіоменко С.К., Чаплигіна А.Б. Адаптації птахів до урбанізованого ландшафту // Урбанізація як фактор змін біогеоценотичного покриву. — Львів, 1994. — С. 51–52.

12. Мионов В.Н. Особенности фауны птиц промышленных городов степной зоны Украины // Региональные эколого-фаунистические исследования как научная основа фаунистического мониторинга, охраны и рационального использования животных. Курск, 1990. — С. 100–102.

13. Табачишин В.Г., Завьялов Е.В., Шляхтин Г.В., Макаров В.З. Фауна птиц урбанизированных ландшафтов. — Черновцы, 1997. — С.1–152.

14. Тищенко А.А., Алексеева О.С. Гнездовая орнітофауна кладбищ и парков Тирасполя // Беркут, 2003. — Т. 12. — Вип. 1-2. — С. 21-32.

15. Рахимов И.И. Участие основных таксономических групп птиц (отрядов и семейств) в авифауне урбанизированных ландшафтов Среднего Поволжья. — Рус. орнитологический журнал. - Экспресс-вып. 151. — 2001. — С. 578–579.

16. Сенік М.А., Хорняк М.М. Сучасні зміни в орнітофауні Львова // Беркут, 2003. — Т. 12. — Вип. 1–2. — С. 9–14.

17. Сільський І.В. Особливості біотопічного розподілу птахів у Чернівцях: просторово-часовий аспект // Беркут, 2006. — Т. 15. — Вип. 1-2. — С. 81–85.

18. Филонов К.П. Фауна наземных позвоночных г. Мелитополя // Синантропизация и domestикация животного населения. — М., 1969. — С. 63–78.

19. Чаплигіна А.Б. Біогеоценотичні та популяційні адаптації птахів в трансформованих ландшафтах Північно-Східної України (на прикладі роду Turdus) // Автореф. дис... канд. біол. наук. — Дніпропетровськ, 1998. — 18 с.

20. Штегман Б.К. Основы орнитогеографического деления Палеарктики // Фауна СССР.— Птицы. — Т. 1. — Ч.2.— М.-Л.: АН СССР, 1938. — 157 с.

21. Штирц Ю.О. Орнітофауна як структурний елемент культуробіогенозів м. Донецька та прилеглих до нього зелених зон // Автореф. дис... канд. біол. наук. — Дніпропетровськ, 2004. — 18 с.

Еколого-фаунистичний аналіз орнітофауни урболандшафтів на прикладі парку імені Горького, г. Харків. Чаплигіна А.Б. — Исследования орнитофауны Центрального парка им. Горького в г. Харькове проводились с 1994 по 2009 годы. Орнитофауна парка насчитывает 78 виды, которые принадлежат к 9 рядам. Абсолютными доминантами являются гнездовые птицы — 70 видов (89,7 %), 3 виды (3,8 %) зарегистрированы в период осенних или весенних миграций, 5 видов (6,4 %) прилетают на зимовку, дополняя зимнюю орнитофауну, которая в этот период, таким образом, составляет 23 виды (29,5 %). Все виды птиц классифицированы по экологическим группам, ландшафтно-генетическим фаунистическим комплексам, характеру пребывания, типу гнездования.

Ключевые слова: орнитофауна, ландшафтно-генетический фаунистический комплекс, экологическая группа.